

భీష్మసవరాజము

టీకాతాత్పర్య విశేషార్థాంధ్రీపద్య
సమేతము

గ్రంథకర్త:

కవిశేఖర పక్షే పూర్ణ ప్రజ్ఞాచార్యులు.

శ్రీ పూర్ణప్రజాగ్రంథమాల - అష్టదశకుసుమము.

శ్రీ హయగ్రీవాచ నమః

భీష్మసవరాజము

టీకాతాత్పర్య విశేషార్థాంధ్రపద్య
సమేతము

గ్రంథకర్త

కవిశేఖర పల్లె పూర్ణ ప్రజాచార్యులు
గుంటూరు హిందూకళాశాలా సంస్కృతాధ్యాపకులు,
శ్రీ ఎలమర్తి గోదావరమ్మగారి ద్రవ్యసాహాయ్యమున

గుంటూరు

వ్యాయామకళా పవర్ ప్రెస్సు నందు
ముద్రింపబడినది.

1951

(ప్రథమ ముద్రణము 500)
సర్వస్వామ్యములు గ్రంథకర్తవి)

(వెల రు 0-6-0)

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః

తొలి పలుకు

భీష్ముడు కర్మయోగియు జ్ఞానయోగియు నగుచుకమహావ్యక్తి. మహా త్యాగి. లోకమున 'వేధా' 'వ్యేధా' మతిం చకే కాంతాసు కనకేషు చ' అన్నట్లు కాంతాకనకంబులయందు భ్రాంతి లేనివా రుదు. కాని యిమ్మహా పురుషు డట్టివాఁడు గాఁడు. మత్స్యగంధిని తనమాతృశ్రీని గా నొన ర్చుకొన దాశరాజు కోరిన ఘోరకుఁ దనరాజ్యమును దండినిమిత్తము త్యాగ మొనర్చెను. భావిసోద సులభవిష్యదుదయమునకై ప్రాణయినీపేమ సామ్రాజ్యమును సైతము పరిహరించెను. అంతే కాదు; తాతా! నిన్ను జయింపఁ దరముగాకున్నదని తహతహలాడుధర్మజునికై ప్రాణముల బలియొసంగెను. ఆహా! ఈపరమయోగిజీవిత మంతయుఁ బరార్థమే గదా! కనుకనే భగవానుం డగుశ్రీకృష్ణుఁడు 'ఋణం ప్రవృద్ధ మివ మే' అన్నట్లు పెచ్చుపెరిగిపోవు చున్నయీతని సేవాఋణమును వీర్చుకొనఁ బ్రయత్నించెను. అంతకాలమున ధర్మోపదేశవ్యాజమున సత్వగుణమును బొంపొందింపఁ జేసెను. శ్రీవణవ్యాజ మున సందర్శన మొసంగెను. తత్ప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్పఁ జక్రిముఁ బూని వైశుఱుకు తనసన్ని వేశము స్మరణకుఁ దెప్పించెను. వేయెల 'అంతకాలే చ మా మేవ స్మరన్ ముక్త్వా కశేబరమేయః ప్రయాతి స మద్భావం యాతి నా స్త్యత్ర సంశయః' అనుగీతాశ్లోకమునకు భక్తుఁ డగుభీష్ముని లక్ష్య మొనర్చెను. కాని భీష్ముఁ డీయవకాశమును స్వార్థమునకే యుపయోగించుకొని స్మరణముచేతనే తరింప నిచ్చగింప లేదు. వాచనిక మగునీస్తవము ననుగ్రహించి ముముక్షునాద్ధ రణమునకు ముచ్చటపడినాఁడు. అవసానసమయమున నేనియు నార్యు లుప కారమునకేరుఱు. ఆమహానుభావుఁడు స్మరణముచేతనే తరించినచో లోక మున కీస్తవము కఱ వయ్యెడిది గదా! తాను తరించి లోకమును తరింపఁ జేయఁ జరమోపదేశంబుగాఁ భీష్ముఁడు ప్రపాదించినయీస్తవము స్తవరాజ మనుట కెట్టిసంశయ ముండదు. ఈస్తవరాజమును నిత్యానుసంధాన మొనర్చు టకు నే నొనర్చినయీకృషి లోకమున కుపకరించిన నే నెంతయుఁ గృతార్థుఁడను.

వికృతిమార్గశీర్ష భూతైకాదశి
3-1-51

ఇట్లు
గ్రంథకర్త

కృతజ్ఞత

సీ॥ శ్రీహనుమాయీసుశీల సుబ్బాచార్యు లన్నవా రేసతిం గన్నవారు
సుబ్బాంబికాతనూజుండు శ్రీవేంకనా చార్యుఁ డేసద్గుణధుర్యభర్త
పెదపరదేశినాఁ బేర్వడ్డ కూచార్య మాళి యేయెలనాగమామగారు
ఆత్రేయపరమపవిత్రగోత్ర మ్మొప్ప నెలమర్తి యేయమ్మయింటిపేరు

గీ॥ ఆమె పేరనే గోదావరమ్మ గాదు సరసతా, నిర్మలత్వ, ప్రసన్నభావ,
సాధుదర్శన, తద్వచఃశ్రవణ, పూత తాదులం గూడ గోదావరమ్మ యామె.

ళా॥ ఎం దెందుం బొగ యందు నందు భువి వహ్నిం జాటు వ్యాప్తిన్ బలెన్
సందేహం బిఁక నేల? మంచి పనులే చాయన్ బ్రవర్తిల్లునో!
యం దం దీయమ యుండు; దాని కిఁక దృష్టాంతమ్మో! యీముద్రణా
సందర్భాదికమే, యకించనులకున్ శక్యంబులే యిప్పనుల్?

ళా॥ సేవిచెన్ బదరీపతిన్ హరిని, గాశీముఖ్యముల్ క్షేత్రముల్
కై వల్యప్రదముల్ చరించె, యె నె గం గాద్వారమున్; జేసె స
త్సేవన్, బ్రహ్మకపాలమందుఁ బితృ సంతృప్తిన్ బొనర్చెన్, మఱి
నో విష్ణువ్రతముల్ పొనర్చె, సఫలా యుర్భాగ్య యీయమ్మయే.

ఆ॥ వె॥ గుణపవిత్ర యైనగోదావరమ్మకు శుద్ధభక్తి నీడుజోడువారు
శరణివకుళవంటిచానలే యని యెంతు ఈమె శ్రీశుకగుణ నెనయుఁగాక.

స మ ర్ప ణ ము

అంకితముం బొనర్చె భవ
దంఘ్రి కెవండు నిజాత్మ యట్టిని
కింకరుఁ డాపగేయుఁ డొలి
కించుచు భక్తిని మాట మాట నీ
వంకనె గాంచు చేస్తవము
వాకొనె; దానికిఁ డీక వ్రాసి యో
పంకజనాభ ! కృష్ణ ! తమ
పాదములం దిడితిన్ సుమంబుగన్.

శ్రీ హయగ్రీవానమః

టీకాతాత్పర్య విశేషార్థాండ్రపద్య సహిత

భీష్మస్తవరాజము

భీష్మ ఉవాచ.....

శ్లో॥ ఇతి మతి ముపకల్పితా వితృష్ణా
భగవతి సాత్వత పుంగవే విభూమ్ని
స్వసుఖ ఉపగతే క్వచి ద్విహర్తుం
ప్రకృతి ముపేయుషి యద్భవప్రవాహః.

1

టీక:— భీష్మః = భీష్ముడు, ఉవాచ = పలికెను. (దీనివలన ఈస్తుతి వాచనిక మని తెలియుచున్నది.) ఇత శ్లోకార్థము వ్యాఖ్యానింపఁ బడుచున్నది. క్వచిత్ = ఒకప్పుడు (సృష్టికాలమున) విహర్తుమ్ = కీడించుటకు, యత్, భవ, ప్రవాహః = ఏ చేతనాచేతనప్రకృతివలన సంసారప్రవాహము (పరంపర) (భవతి = అగుచున్నదో, తామ్ = అట్టి) ప్రకృతిమ్ = ప్రకృతిని, ఉపేయుషి = పొంది యున్నట్టియు, (ప్రకృతినిబొందియున్నను) స్వ, సుఖే = స్వరూపభూత మగునానందము కలిగినట్టియు, ఉపగతే = సమీపము ననే యున్నట్టియు, విభూమ్ని = పరిపూర్ణుఁ డైనట్టియు, భగవతి = వడ్డు శైశ్వర్యసంపన్నుఁడైనట్టియు, సాత్వత, పుంగవే = యాదవశ్రేష్టుఁడగు శ్రీకృష్ణునియందు, వితృష్ణా = విషయమాలయందు ఆశ లేని, ఇతి = ఏవంవిధ మగు, మతిః = బుద్ధి, ఉపకల్పితా = సమర్పింపఁ బడినది.

తా:— భీష్ముఁ డంపసెజ్జపై నుండి యప్పుడే ధర్మ రాజులకు ధర్మోపదేశము గావించి యద్దానిని శ్రీకృష్ణుఁడు గీతలో

‘య త్కరోషి య దశ్నాసి య జ్ఞహోషి దదాసి చ
య త్తపస్యసి కాంతేయ! త త్కు-రుష్వ మదర్పణమ్’

అని చెప్పినట్లు లాయుస దేశమును గృష్టార్పణ మొనర్చు
చున్నాడు.

సృష్టికాలమున నానారూపములతోఁ గ్రడించుట కేప్ర
కృతివలన సంసారపరంపర కలుగుచున్నదో యట్టిప్రకృతిని
బొందియు స్వస్వరూపానందము గల్గి నేశతః కాలతః గుణతః
పరిపూర్ణుడై షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నుడై చెంతనే యున్నయాదవ
సింహుఁ డగు శ్రీకృష్ణునందు ఆసన్నమరణుఁ డగుభీష్ముఁడు
విషయతృప్తార్హిత మగు తనమతిని సమర్పించెను.

విశేషములు:— ‘విత్తృష్టా’ అనుచోట విషయతృప్తా
రాహిత్యముతోఁ బాటు ‘సంతతం చింతయే ౭ సంత మంత
కాలే విశేషతః’ అన్నవిధముగా ఆసన్నమరణుఁ డగుభీష్మునకు
భగవచ్చింత ముఖ్యతమము.

‘విః పక్షి పరమాత్మనోః’ అనునిఘంటుప్రకారము ‘వి’
శబ్దమునకుఁ బరమాత్మ యనునర్థముగలదు గాన ‘వి=పరమాత్మ
యందు తృప్తా=ఆశగల’ అను విశేషము దెలియనగును.

ఈశ్లోకమున విశేషణము లన్నియు సాభిప్రాయముగాఁ
బ్రయుక్తములు గాన ‘అలంకారః పరికరః సాభిప్రాయ
విశేషణే’ అనులక్షణమునుబట్టి పరికరాలంకారము. నట్లన—

విభూమ్ని = పరిపూర్ణుడు, అనగా అపరిచ్ఛేదలక్షణ మగు పూర్ణ త దేశకాలములకుఁ గూడఁ గలదు గాన తద్వ్యావృత్తికై 'భగవతి' అని వాడఁబడినది, అదియు నేఋషియందేని గోచరించునేమో యని, సాత్వతపుంగవే' అనివే యఁ బడినది. 'క్వచిద్విహర్తుం ప్రకృతి ముపేయసి' క్రీడార్థము ప్రకృతిని బొందుచున్నాఁ డనుటవలన అది లేనప్పు డానందహాస ముండవలయు నను మందాశంక 'స్వసుఖే' = స్వరూపానందము గలవాఁడు అనుపదముచే నివారింపఁ బడినది. ఇది దిక్ప్రదర్శనము. ఇట్లే అంతట నెఱుంగునది.

శ్లో॥ త్రిభువనకమనం త మాంబరం
రవికరగౌరవరాంబరం దధానే
వపు రలకకులావృతాననాబ్జం
విజయసఖే రతి రస్తు మే ననవద్యా.

2

టీక:— త్రిభువన, కమనమ్ = మూఁడు లోకములయందును గోరఁ దగినదియు, తమాల, వర్ణమ్ = చీకటిమానిపూవురంగు గలదియు, రవి... అంబరమ్ ... రవి = సూర్యునియొక్క, కర = (ఉదయ) కిరణమువలె, గౌర = ఎఱ్ఱని, వర = శ్రేష్ఠ మగు, అంబరమ్ = వస్త్రము గలదియు, అలక... అబ్జమ్ — అలక = ముంగురులయొక్క, కుల = సంతతిచే, ఆవృత = ఆవరింపఁ బడిన, ఆనన - అబ్జమ్ = తామరవంటిమొగము గలదియు నగు, వపుః = శరీరమును, దధానే = ధరించుచున్న, విజయసఖే = అర్జునునకుమిత్రుఁ డగు శ్రీకృష్ణునియందు, మే = నాకు, నిరవద్యా = నిర్దుష్ట మగు (ఫలకామనాది దోషములులేని) రతిః = భక్తి, అస్తు = అగుఁ గాక.

తా:— ముజ్జగములవారికిఁ గోరఁ దగినదియు, తమాల కుసుమమువలె నీల మైనదియు, ఉదయభానునికిరణములవలె

ఎఱ్ఱని మేలివలువ గలదియు, ముంగురులచే ఆవరింపబడిన
ముఖపద్మము గలదియు నగుమనోహరశరీరముగల పార్థసఖుఁ
డగు శ్రీకృష్ణునియందు నాకు నిర్దోష మగుభక్తి కలుగుఁ గాక.

విశే:— త్రిభువనకమనమ్ = (తనయందు) మూఁడు
లోకములకును కామము గలదియు అనిచెప్పకొన్నచోఁ ద్రిజగ
న్మోహన మనునర్థము వచ్చును. 'విజయసఖే కృష్ణునిసఖిత్వ
ముచే అర్జునునకు విజయత్వము సిద్ధించుచున్న దని హృద
యము. 'మేరతిః, అనవద్యా, అస్తు' నాభక్తి నిర్దుష్ట మైనది
యగుఁ గాక. భక్తికి దోష మనఁగారాగాదులతోఁ గూడి
యుండుట 'రతి' శబ్దమునకు రాగ మర్థ మైనను పూజ్యుల
యందలిరాగము భక్తి యగుటంజేసి భక్తి యని వ్రాయఁ
బడినది. రసవంతములుగానుండుటచే ఈశ్లోకముల కున్నంత
వఱకుఁ బోతనభాగవత పద్యములనే పొందుపఱచుచున్నాను.

మ॥ త్రిజగన్మోహననీలకాంతి తను పు

ద్వీపింపఁ బ్రాభాతనీ

రజబంధుప్రభ మైనచేలము పయిన్

రంజిల్ల నీలాలక

ప్రజసంయుక్తముఖారవింద మతిసే

వ్యంబై విజృంభింప మా

విజయుం జేరేడువన్నెలాఁడు మది నా

వేశించు నెల్లప్పుడున్.

శ్లో॥ యుధి తురగరజోవిధూమ్రవిధ్యత్
కచలులితశ్రమవార్యలంకృతాస్యే
మమ నిశితశరై ర్విభిద్యమాన
త్వచి విలసత్కవచే అస్తు కృష్ణ ఆత్మా.

3

టీక:— యుధి = యుద్ధమునందు, తురగ...ఆస్యే, తురగ = గుఱ్ఱములయొక్క, రజః = (గిట్టలచేరేగిన) ధూళిచే, విధూమ్ర = మిక్కిలి నలుపుమించు నెఱుపు గలవియు (మాసినవియు) విధ్యత్ = చిక్కువడుచున్నవియునగు, కచ = ముంగురులందు, లులిత = కదలుచున్న, శ్రమవారి = చెమటచే, అలంకృత = అలంకరింపబడిన, ఆస్యే = మోము గలవాఁడును, మమ = నాయొక్క, నిశిత, శరైః = వాడియమ్ములచే, విభిద్యమాన, త్వచి = చీల్చు బడుచున్న చర్మము గలవాఁడును, విలసత్, కవచే = ప్రకాశించుచున్న కవచము గలవాఁడును, అగు, కృష్ణే = శ్రీకృష్ణునియందు, (మమ = నాయొక్క) ఆత్మా = మనస్సు, అస్తు = ఉండుఁగాక

తా:— యుద్ధమునందు గుఱ్ఱపుగిట్టలచే రేగఁ గొట్టఁబడినపరాగములచే మాసినముంగురులయందుఁ గదలాడు చెమటబొట్టులచే నలంకరింపఁ బడినమోము గలవాఁడును, ప్రకాశమాన మగుకవచము గలవాఁడైనను నావాడియమ్ములచేఁ జీల్చుబడుచున్న చర్మము గలశ్రీకృష్ణునందు నాచిత్తములగ్న మగుఁ గాక.

విశే:— ‘శ్రవణంవిష్ణునిందాయాః’ అని అపరాధశతములోఁ జెప్పఁబడినట్లు దుర్యోధనకృతనిందలవినుటయేగాక, దానికన్నను మిన్నగ అపరాధ మొనర్చి వాడిబాణముల నొప్పించినయీమహాపరాధిని క్షమించుచునాచిత్తము నీయందే

లగ్న మొనర్చుకొని , అంతకాలే చ మా మేవ స్మరన్ ముక్త్యా
క శేబరమ్, యఃప్రయాతి సమద్భావం యాతి నా స్త్యత్రసంశయః
అని గీతలలో నీవు సెలవిచ్చినట్లు నా కంటిమస్మృతిని గలిగించి
నన్నుఁ దరింపఁ జేయు మనుభీష్ముని వేడికొలు ఇట సూచింపఁ
బడినది. , మమనిశితశరై ర్విభిద్యమానత్వచి ' భగవంతునిశరీర
మప్రాకృతము జ్ఞానానందాత్మకము నగుటచే నట్టిశరీరము నిశిత
శరవిభిద్యమానత్వచ మగుటయు ఉత్తరశ్లోకముల , క్షతజపరి
పుతః ' అనుటయు విరుద్ధములు గదా ! యని శంకింప రాదు.
ఆసురజనమోహనార్థమై వ్యాసులవా రట్లు చెప్పిరి. చూడుఁడు.

‘ అసంగ శ్చావ్యధోఽభేద్యోఽనిగ్రాహ్యో శోష్య ఏవచ
విద్ధోఽస్యగంచీతోబద్ధ ఇతి విష్ణుః ప్రదర్శ్యతే.
అసురాన్ మోహయన్ దేవః క్రీడయైవ సురే ష్వపి
మానుషాన్ మధ్యయా దృష్ట్వా న ముక్తైషు కథంచన.

ఇతిస్కాందే - భాగ - తా - 9 అ

అట్లేని ముక్తపురుషులకు దేవతలకుఁ దోచు అవిరు
ద్ధార్థ మేమన- ‘ విప్రియః ’ అనుచోట విశేషప్రియుఁ
డనియు, ప్రియుఁడు కానివాఁడనియు , వి ’ అనుఉపసర్గ చెప్పు
చున్నట్లే యిక్కడను , విభిద్యమాన ’ అనుచోట , వి ’ అను
ఉపసర్గ వ్యతిరేకార్థమునే చెప్పును. కాన, విభిద్యమానత్వచి=
చీల్చఁబడనిచర్మము గల, అనుఅవిరుద్ధార్థమే ముక్తాదుల కగు
చున్నది. నావాఁడివాఁడిబాణములు గూడ శ్రీకృష్ణునిచర్మము

నేనియు భేదింపఁ జాలకున్నవి యనుటచే భగవంతునియభేద్య త్వాదులు న్యక్తము లగుచున్నవి. ఇట్లే ఉత్తరత) చూచు కొనునది.

‘ విలసత్కవచే ’ అనుదానితోఁ గూడ ‘ మమనిశిత శరైః ’ అనుదాని సన్వయించుకొన్నచో నావాఁడిబాణములచేఁ బ్రకాశించుకవచముగలవాఁ డని యర్థ మేర్పడును. అప్పుడు కృష్ణునికవచము నిండ భీష్మునివాఁడిబాణములు గ్రచ్చుకొని యున్న వనిగాని, భీష్మునివాఁడిబాణములే శ్రీకృష్ణునకుఁ గవచమువలె శరీరమున గప్పియున్నవి యని గాని విశేషార్థము స్ఫురించును. లేదా— ‘ వ, బయోర్భేదః ’ అనునియమముచే ‘ విలసత్ ’ పదము ‘ బిలసత్ ’ అని యగును. అప్పుడు ‘ బిలే నీదతి ఇతి ’ ‘ బిలసత్ ’ అనువ్యుత్పత్తిచే (కలుగునందుండునది) పాము అను అర్థ మేర్పడును. కాఁగా బిలసత్, కవచే=పా మగుశేషుఁడుశయ్యగాఁ గలవాఁ డనువిశేషార్థము వచ్చును. ఇదియే ముక్తపురుషాదులకు గోచరించునర్థము.

మ॥ హయరింభామఖిధూళిధూసరపరి

న్యస్తాలకోపేతమై

రయజాతశ్రమ తోయబిందుయుతమై

రాజిల్లు నెమ్మోముతో

జయముం బార్థున కిచ్చువేడ్క నన నా

శస్త్రాహతిం జాల నొ

చ్చియుఁ బోరించుమహానుభావు మదిలోఁ

జింతింతు నశాంతమున్.

శ్లో॥ సపది సఖివచో నిశమ్య మధ్యే
 నిజపరయో ర్బలయో రథం నివేశ్య
 స్థితవతి పరస్సైనికాయు రత్నా
 హృతవతి పార్థసఖే రతి ర్మమాస్తు.

4

టీక:— సఖివచః = చెలికాఁ డగు అర్జునునిమాటను, నిశమ్య = విని, సపది=వెంటనే, నిజపరయోః=స్వీయపరకీయము లగు, బలయోః=సేనల యొక్క, మధ్యే = నడుమ, రథమ్ = రథమును, నివేశ్య = ఉంచి, స్థితవతి = ఉన్నట్టియు, పర, సైనిక, ఆయుః=శత్రుసైనికుల ఆయుర్దాయమును, అత్నా = చూపుచేతనే, హృతవతి = హరించినట్టియు, పార్థసఖే = అర్జునుని నెచ్చెలియగుశ్రీకృష్ణునియందు, మమ = నాకు, రతిః = భక్తి, అస్తు = అగుఁగాక.

తా:— , సేనయో రుభయో ర్మధ్యే రథం స్థాపయ మేఽచ్యుత ' అనుమిత్రుఁ డగునర్జునునిమాట నాలించి వెంటనే యుభయసేనలనడుమ రథము నిల్పి అడుగో! భీష్ముఁడు, అడుగో! ద్రోణుఁడు, అడుగో! కర్ణుఁ డని చూపుచునే శత్రుసైనికుల యాయుఃప్రాణముల నపహరించినపార్థసారథియందు నాకు నిశ్చలభక్తి కుదురుఁ గాక.

విశే:— , సఖివచః ' ఏ మనఁగా , సేనయో రుభయో ర్మధ్యే రథం స్థాపయ మేఽచ్యుత యావ దేతాన్ నిరీక్షేఽహం యోద్ధుకామా నవస్థితాన్ ' (యుద్ధముసేయుతలంపుతో వచ్చిన యోధులను జూడ వలయును గాన శ్రీకృష్ణా! నారథము నుభయసేనలనడుమ నిలుపుము) అని. , సైనికాయుఃఅత్నా హృతవతి ' శ్రీకృష్ణుఁడు చేత నాయుధముఁ బట్టకయే భక్తి

వాత్సల్యముతోఁ జేసినమహాసాహాయ్య మిదియే. భీష్మాదులఁ
జూపునెపముతోఁ జూపుచేతనే కౌరవసైనికులప్రాణములను
గుంజివేసెను. కనుకనే,

‘మయైవైతే నిహతాః పూర్వ మేవ నిమిత్తమాత్రం
భవ సవ్యసాచిన్’ అనియు, ‘నోణం చ భీష్మం చ జయద్రథం
చ కర్ణం తథాఽన్య సపి యోధవీరాన్ | మయా హతాం స్వం
జహి మావ్యధిష్ఠాః’ అనియు గీతలో నిదివఱకే నేను భీష్మా
దులఁజంపితి ననుట పొసఁగు చున్నది.

మ॥ నరుమాటల్ విని నవ్వుతో నుభయసే
నామధ్యమక్షోణిలోఁ
బరు లీక్షింప రథంబు నిల్పి పరభూ
పాలావళిం జూపుచుం
బరభూపాయువు లెల్లఁ జూపునన శుం
భ తేల్కలి వంచించునీ
పరమేశుండు వెలుంగు చుండెడును హృ
త్పద్మాసనాసీనుడై.

శ్లో॥ వ్యవసితప్రతనాముఖం నిరీక్ష్య
స్వజనవధా ద్విముఖస్య దోషబుద్ధ్యా
కుమతి మహార దాత్మవిద్యయా య
శ్చరణరతిః పరమస్య తస్య మేఽస్తు.

అనః— అర్జునునినిమిత్త మొనర్చుకొని గీతోపదేశముచే
సకలజనుల నుద్ధరింపఁ బూనినశ్రీకృష్ణునివాత్సల్యగుణము నను
సంధించుచు నీశ్లోకమున భీష్ముఁడు ప్రార్థించుచున్నాఁడు.

టీకః— వ్యవసితప్రతనాముఖమ్—(గణమున మరణించుటద్వారా స్వర్గ
మును బొందుటకు) నిశ్చయించుకొన్న సేవలో ముఖమువలె ముఖ్యముగానున్న
భీష్మాదివీరవర్గమును, నిరీక్ష్య—తేటిపాఱఁ జూచి, దోషబుద్ధ్యా—దోష
మనుబుద్ధితో, స్వ, జన, వధాత్—బంధుజనమును జంపుటనుండి, విము
ఖస్య—పెడ మొగము గల అర్జునునియొక్క, కుమతిమ్ = చెడుబుద్ధిని,
తానుచంపుచున్నా ననుబుద్ధిని, లేదావిపరీతబుద్ధిని, యః—ఎవఁడు, ఆత్మ
విద్యయా—అధ్యాత్మవిద్యచే (గీతోపదేశముచే) అహరత్ = పొగొట్టెనో,
తస్య=అట్టి, పరమస్య=పరమాత్మయొక్క, చరణరతిః=పాదభక్తి, మే=నాకు,
అస్తు=అగుఁ గాక.

తాః— ‘మదర్థే త్యక్తజీవితాః’ అని దుర్యోధనుఁడు
చెప్పినట్లు ప్రాణముల నర్పించియేనియు రారాజునకు విజయము
సంపాదింప నిశ్చయించుకొని సేనాముఖమున నిల్చి యున్న
భీష్మద్రోణాదివీరులఁ జూచి ‘న చ శ్రేయోఽనుపశ్యామి
హత్యా స్వజన మాహవే’ అనియు ‘న కాంక్షే విజయం
కృష్ణ!’ అనియు పలికి ‘రథోపస్థ ఉపావిశత్’ రథముమీఁదఁ
జరికిలఁ బడినయర్జునుని విపరీతజ్ఞానమును గీతోపదేశముచే
వారించి ‘కరిష్యే వచనం తవ’ అనునట్లు చేసినపరమపురుషుఁ
డగుశ్రీకృష్ణునియందు నాకు నిశ్చలభక్తి కలుగుఁగాక.

విశేః— కొన్నిప్రతులయందు ‘వ్యవసితప్రతనాముఖ’
మృదుచోట ‘వ్యవహితప్రతనాముఖ’ మృని యున్నది. అప్పుడు.

వ్యవహిత=దవ్వననున్న, అనియర్థము.

‘స్వజనవధాత్, విముఖస్యదోషబుద్ధ్యా-’ ‘గురూ
నహత్వా హి మహానుభావాన్ శ్రేయో భోక్తుం భిక్ష మ
పీహలోకే’ అనిస్వధర్మ మగుయుద్ధము దాప్త మనియుఁ బరధర్మ
మగుభిక్షము శ్రేయఃప్రద మనియుఁ బొరపడి ‘న యోతస్య
ఇతి గోవింద ముక్త్యా తూష్ణీం బభూవ హ’ అని మొండికి
వేసినయర్జునునియొక్క, అంత గట్టిగాఁ బాదుకొనిన విపరీత
జ్ఞానమును, అనిభావము.

‘కుమతి మహార దాత్మవిద్యయా యః’ చూపుచే
శత్రువీరులప్రాణములను హరించుటపూత్రమే గాదు; అధ్యాత్మ
విద్యచేఁ బరమమిత్రఁ డగుఅర్జునునిఅజ్ఞానమును గూడ హరించె
నని భావము. సాయము చేయ ననుచునే యెంతసాయము
చేసినాఁడు ! పరమాత్మభక్తవాత్సల్య మట్టిది.

‘కుమతిమ్’ దేహాత్మభమమును, లేదా, స్వధర్మము
నందు దోషబుద్ధిని, పరధర్మమునందు శ్రేయోబుద్ధిని,

‘అహరత్’ - నివారించెను.

‘నష్టో మోహః స్మృతి ర్లభా త్వత్ప్రసాదా స్మయాఽ
చ్యుత । స్థితోఽస్మి గతసం దేహః కరిష్యే వచనం తవ’ (కృష్ణా!
నీ అనుగ్రహముచే అజ్ఞానము పోయినది. జ్ఞానము కలిగినది.
సందేహములు లేవు. నీఆజ్ఞ నొనర్తును)

క॥ తనవారిఁ జంపఁ జాలక

వెనుకకుఁ బో నిచ్చగించువిజయునిశంకఁ

ఘనయోగవిద్యఁ గొప్పిన

మునివంద్యునిపాదభక్తి మొనయున్ నాకున్.

శ్లో॥ స్వనియమ మపహాయ మత్ప్రతిజ్ఞా

మృతమధి కర్తు మవపుత్రో రథస్థః

ధృతరథచరణోఽభ్యయా ద్భలాగే

హరి రివ హంతు మిభం గతోత్తరీయః.

6

అవః— ఇందు భీష్ముడు స్వప్రతిజ్ఞాఫలక మగుభక్తి
వాత్సల్య మనుసంధానించుచు శ్రీకృష్ణుని ధ్యానించుచున్నాడు.
6, 7, శ్లోకములకు ఏకాన్వయము,

టీక :— (యః = ఎవడు) స్వ నియమమ్ = తన ప్రతిజ్ఞను,
(శేనుయర్థమున ఆయధమును బట్టిన అను ప్రతిజ్ఞను) అపహాయ = విడిచి
పెట్టి, మత్, ప్రతిజ్ఞామ్ = నాప్రతిజ్ఞను (యర్థమున శ్రీకృష్ణునిచే ఆయధ
మును పట్టెను అనునాప్రతిజ్ఞను) బుతమ్ — అధి = సత్యమునందు,
(ఉపసర్గకు పరనిపాతము ఛాందసము) కర్తుమ్ = చేయుటకు, రథస్థః
రథమున నున్నవాఁడగుచు, అవపుత్రః = దుమికెనవాడై, ధృత, రథచరణః
= ధరింపఁ బడినచక్రాయుధము గలవాడై, గతోత్తరీయః = పోయిన
పైబట్ట గలవాడై, ఇభమ్ = ఏనుఁగును, హంతుమ్ = చంపుటకు, హరిః
ఇవ = సింహమువలె, బలః—అగ్రే = సేనాముఖమునందు, (స్థితమ్=ఉన్న,
మామ్ = నన్ను,) అభ్యగూత్ = ఎదుర్కొనెనో, (భగవాన్ = పద్మ
తైశ్వర్యసంపన్నుఁడును, ముకుందః = ముక్తిప్రదుఁడును, అగు, సః =
ఆ శ్రీకృష్ణుఁడు, మే = నాయొక్క, ముదే = సంతోషముకొఱకు,
భవతు = అగుఁ గాక, అనియు తర శ్లోకముతో అన్వయము)

శ్లో॥ శితవిశిఖహాసో విశీర్ణదంశః

క్షతజపరిపుత ఆతతాయినో మే

ప్రసభ మభిససార మద్వధార్థం

స భవతు మే భగవాన్ ముదే ముకుందః.

7

టీక :— (యః = ఎవడు) ఆతతాయినః = వధోద్యుక్తుడ నగు, మే = నాయొక్క, శిత, విశిఖ, హతః = వాడియమ్ములచే గొట్టబడిన వాడును, విశీర్ణ, దంశః = ధ్వంసముచేయఁ బడిన కవచము గలవాడును, క్షతజ, పరిపుతః = నెత్తుట స్నానము చేసినవాడును, ఐ, ప్రసభమ్ = బలాత్కారముగా, (రథము దిగకుము, ఆయుధముఁ బూనకుము, భీష్ముని జంపకుము, అని అర్జునుఁడు వారించుచున్నను అనిభావము) మత్, వధార్థమ్ = నన్నుఁ జంపుటకొఱకు, అభిససార = ఎదురుగా వచ్చెనో, సః = అట్టి భగవాన్ = వడ్డుజేశ్వర్యసంపన్నుఁ డగు, ముకుందః = మోక్షదాత యగు శ్రీకృష్ణుఁడు, మే = నాయొక్క, ముదే = సంతోషముకొఱకు, భవతు = అగుఁ గాక.

తా:— (పైరెండుశ్లోకములకు) యుద్ధమున ఆయుధముఁ బట్ట నను తనప్రతినిధుని సైతము మానుకొని, యేమహానుభావుఁడు 'యుద్ధమునందుశ్రీకృష్ణునిచే నా.యుధముఁ బట్టెంత, నన్ననాప్రతిజ్ఞను సత్య మొనర్ప నావాడిబాణములచే గొట్టఁ బడి విచ్చిన్నకవచుఁడై నెత్తుటఁ దోగుచు రథమునుండి దుమికి వలదు వల దని అర్జునుఁడు వారించుచున్నను లెక్క సేయక జాతీనయుత్తరీయము నేనియు గుర్తింపక చక్రముఁ గొని యేన్నుపై కుఱుకుసింగమువోలె నామీఁదికుటికివచ్చుభగవానుఁ డగుశ్రీకృష్ణుఁడు నా కానందముఁ గల్గించుఁ గాక.

విశే:— (6, 7, శ్లోకములకు)

(శ్లో 6) 'స్వనియమ మపహాయ మత్ప్రతిజ్ఞామృత మధి కర్తుమ్' భగవంతునకుభ క్తప్రతిజ్ఞా పరిపాలనమే తనప్రతిజ్ఞకు ఫలము గాన భీష్మప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చి తనప్రతిజ్ఞను సఫలమొనర్చు కొనెను. 'ధృతరథచరణః' చూపులచేతనే శత్రువులసంహరింపఁ గలశ్రీకృష్ణుఁడు చక్రాయుధముఁ బట్టుటభక్తప్రతిజ్ఞను భాలించుటకుఁ గానిచోమఱెందులకు ?

'హరి రివ హంతు మిభమ్' సింహముకలలోఁగనపడి నప్పుడే యేనుఁగు గడగడలాడు నన్న ఎదుటఁ గనఁబడినప్పుడు వేఱే చెప్ప వలయునా? అని భావము. భక్తిజ్ఞానసంపన్నుఁ డయ్యు భీష్ముఁ డర్థాశచే దుర్యోధను నాశ్రయించుకతన నజ్ఞానియే యనునాశయముతో మందబుద్ధి యగుమత్తేభముతోఁ బోల్చుఁ బడెను. హరిసామ్యమువలన శ్రీకృష్ణునియందు శౌర్యాది గుణములు వ్యంగ్యము లగుచున్నవి.

'గతో త్తరీయః' భక్తప్రతిజ్ఞాపరిపాలనాపారవశ్యమున భగవంతుఁడు మీఁదివలన జాటుటయు గమనింప లే దని భావము.

(7 శ్లో) 'శితవిశిఖహతో విశీర్ణదంశః' మూఁడవశ్లోకము నందువలెనే యిటఁ గూడ ఆసురజనమోహనార్థము. విశీర్ణదంశత్వ, క్షతజపరిష్కృతత్వాదికము వర్ణింపఁ బడినది గాని సత్యము గాదు. కనుక 'వి, శీర్ణదంశః' అనుచోట ధ్వంసము చేయఁబడని కవచము గలవాఁ డని చెప్పుటయే యప్రాకృతవిగ్రహుఁ

డగుపరమాత్మపట్ల సమంజసము. వాఁడిబాణములఁ గొట్టఁ బడినను ధ్వంసముగానికవచము గలవాఁ డని చెప్పటచే భగవంతునిఅభేద్యత్వాదులు వెల్లడి యగును.

‘క్షతజపరిపుతః’ పామరులకు నెత్తుట స్నాన మాడిన వానివలె నని భావము. జ్ఞానానందస్వరూపుఁ డగుభగవంతునకు నెత్తు రెక్కడిది? ‘ఆతతాయినః’ ఆతతాయీ వధోద్యతః అనునిఘంటువునలన ధన్వియై వధోద్యుక్తుఁ డగుభీష్ముఁ డిట ఆతతాయీగాఁ జెప్పఁ బడెను. లేదా-- ‘అగ్నినో గరదశ్చైవ’ అనురీతిగా సర్వవిధముల ఆతతాయీ యగుదుర్యోధను పక్షమున నుండుటచే ‘తత్సంయోగీచపంచమః’ అన్నట్లు భీష్ముఁ డాతతాయీగాఁ బేర్కొనఁబడెను.

‘సృసభమ్’ ప్రతిజ్ఞను జ్ఞప్తిచేయుచు ‘చక్రము గొనవలదు, భీష్ముని జంప వలదు, అని అర్జునుఁడు సేయుబలాత్కార మిట గ్రాహ్యము.

ఇందు 6 వ శ్లోకమున, ‘స్వనియమమ్,’ అనుచోట ‘స్వనిగమమ్’ అని పాఠాంతరము. అర్థము సమాసమే, మూఁడవపాదమున ‘బలాగ్రే’ అనుచోట ‘చలద్గుః’ అని పాఠాంతరము గలదు. చలత్ = కదలుచున్న, గుః = భూమి గల వాఁడుఅని అర్థము. భగవంతుఁడు రథమునుండి దుమికినపుడు భూమి కదలిన దని భావము. శ్రీపోతన యీపాఠమును బట్టియే తెనిగించినాఁడు.

7 వ శ్లోకముచినర 'ముదే ముకుందః' అనుచోట
'గతి క్కుకుందః' అని పాఠాంతరము, గతిః=దిక్కు, పైరెండు
శ్లోకములకు బోతనామాత్యుఁ డొకేసీసపద్యమును వ్రాసెను.

సీ॥ కుప్పించి యెగసినఁ గుండలంబులకాంతి

గగనభాగం బెల్లఁ గప్పికొనఁగ
నుఱికిన నోర్వక యుదరంబులో నున్న
జగములవేఁగున జగతి గదలఁ
జక్రింబుఁ జేపట్టి చనుదెంచురయమునఁ
జై నున్నపచ్చనిపటము జాఱి
సమ్మితి నాలావు నగుఁబాటు సేయకు
మన్నింపు మని కీడి మరలఁ దిగువఁ

గీ॥ గరికి లంఘించుసింహంబుకరణి మెఱసి
నేడు భీషుని జంపుదు నిన్నుఁ గాతు
విడువు మర్జన ! యనుచు మద్విశిఖవృష్టిఁ
దెరలి చనుదెంచుదేవుండు దిక్కు నాకు.

శ్లో॥ విజయరథకుటుంబ ఆత్మతోత్రే
ధృతహయరశ్మిజితశ్రమేక్షణీయే
భగవతి రతి రస్తు మే ముమూర్షో
ర్య మిహ నిరీక్ష్య హతా గతాః స్వరూపమ్.

8

అవః:- భగవానునియొక్క అర్జునోపకారబుద్ధిని అవసాన

కాలమున దర్శనమాత్రముచే మోక్ష మొసంగుశక్తిని అనుసంధించుచు భీష్ముఁ డీశ్లోకముతో నుతించుచున్నాఁడు.

టీక :— ఇహ = ఈయుద్ధమున, యమ్ = ఎవని, నిరీక్ష్య = చూచి, హతాః = చంపఁ బడినవారు, స్వరూపమ్ = భగవత్స్వరూపమున, గలాః = పొందిరో, తస్మిన్ = అట్టియు, విజయ, రథ, కుటుంబే = అర్జునునిరథమే కుటుంబముగాఁ గలిగినట్టియు, (కుటుంబమువలె రక్షణీయముగాఁ గలవాడును) ఆత్మతోతే = పొందఁబడినమునికోల గలవాఁడును, ధృత... ఈక్షణీయే — ధృత = పట్టుకొనఁ బడిన, హయ = గుఱ్ఱములయొక్క, రశ్మి = పగ్గములు గలవాఁడును, జితశ్రమ = గెలువఁ బడినశ్రమగలవాఁడును, (శ్రమను లెక్క నేయనివాఁడనుట) ఈక్షణీయే = అందగాఁడును, భగవతి = షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నుఁ డగుశ్రీకృష్ణునియందు, ముమూర్షోః = మరణింపఁ దలఁచిన, మే = నాకు, రతిః = భక్తి, అస్తు = అగుఁగాక.

తా:— ఎవని దర్శనమాత్రముచేతనే రణనిహతులు స్వరూపమును లేదామూలరూపమును, లేదా సామూహ్యమోక్షమును బొందిరో యట్టిమహానుభావుఁడును, అర్జునుని రథమును గుటుంబమునుబోలె రక్షణీయముగాఁ దలఁచినవాఁడు. కనుక నే చేత మునికోలఁ బూని గుఱ్ఱపుల్కములఁ బట్టుకొని సుకుమారుఁ డయ్యు శ్రమనుగణింపక ప్రతిజ్ఞాభంగాదుల కేనియు సమ్మతించి చతుర్దశభువనాధికారి యగుతన కనుచితమనుకొనక పార్థసారథిబిరుదమును గణించినభక్తనత్సలుఁ డగు శ్రీకృష్ణభగవానునియందు నాకు భక్తి స్థిర మగుఁగాక.

విశే:— ‘విజయరథకుటుంబే’ అర్జునరథమును కుటుంబముగాఁ బోల్చుటచే ‘అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా

మను రబ్రవీత్ ' (వందలకొలది అకార్యముల నొనర్చి
యైనను కుటుంబమును భరింప వలయును) అని మనువు చెప్పినట్లు
ఎన్ని యుపాయములచేతనో శ్రీకృష్ణుడు పార్థరథమునుగాపా
డెను. అర్జునరథమును గాపాడుటనుటయనఅర్జునుఁ గాపాడుటే.

గీతోపదేశముచే రణాభిముఖునిజేయుట, భీష్మునిజంపఁ
జక్రము వట్టుట, శిఖండిచాటుననుండి భీష్మునిపై బాణముల
వేయించుట, సైంధవవధలో మరలఁ జక్రమును సూర్యుని కడ్డ
మొనర్చుట, 'అశ్వత్థామాహతః' అనిపించుట, సర్పముఖా
స్త్రమునుండి రథమును రథికుని గాపాడుట ఇత్యాదు లెన్నేని
యూహ్యాములు.

మ॥ తనకుఁ భృత్యుఁడు వీనిఁ గాచుట మహా
ధర్మంబు వొమ్మొచ్చు న
ద్వనసారథ్యము వూని పగ్గములు చేఁ
జోద్యంబుగాఁ బట్టుచున్
మునికోలన్ వడిఁ బూన్చి ఘోటకములన్
మోదిరచి తాడించుచున్
జనులన్ మోహము నొందఁ జేయుపర మో
తాహుం బ్రశంసించెదన్.

శ్లో॥ లలితగతివిలాసవల్లుహాస
ప్రణయనిరీక్షణకల్పితోరుమానాః
కృత మనుకృతవత్య ఉన్మదాంధాః
ప్రకృతి మగుః కిల యస్య గోపవధ్వః.

అవ:- మదాంధలగు గోపకాంతలు కామముచేతఁ దన్ను
ధ్యానించినమాత్రముననే ముక్తి నొసఁగినశ్రీకృష్ణుఁడు స్వవర్ణా
శ్రమవిహితధర్మపురస్సరముగా సేవించువారికి మోక్ష మొసం
గుట కైముత్యన్యాయసిద్ధి మని యీశ్లోకమున భీష్ముఁడు
శ్రీకృష్ణుని నుతించుచున్నాఁడు.

టీక :- — లలిత .. మానాః — లలిత = అందము లగు, గతి =
నడకలచేతను, విలాస = (రాసలీలాది). విలాసములచేతను, వల్లు = అంద
మగు, హాస = నవ్వుచేతను (చిఱునవ్వు) ప్రణయ, నిరీక్షణ = ప్రేమావ
లోకనములచేతను, కల్పిత = చేయఁ బడిన, ఉరు = గొప్ప, మానాః =
పూజ గలవారై, ఉత్, మద, అంధాః = అధికమదముచేఁ గన్నులు గానని
వారై, గోపవధ్వః = గోపకాంతలు, యస్య = ఏశ్రీకృష్ణునియొక్క,
కృతమ్ = (పూతనావధాది) కాగ్యముచు, అనుకృతవత్యః = అనుకరించినవా
రగుచు, (యస్య = ఏశ్రీకృష్ణునియొక్క) ప్రకృతిమ్ = నిర్దుఃఖపరమానంద
స్వభావమును, అగుఃకిల = బొందిరో, (తస్మిన్ = అట్టి, భగవతి = భగ
వానునియందు, మే = నాకు, రతిః = భక్తి, అస్తు = అగుఁ గాక, అని
వెనుక శ్లోకముతో నన్వయము)

విశేష:- 'లలితగతివిలాసవల్లుహాసప్రణయనిరీక్షణకల్పితో
రుమానాః' లలితగతివిలాసాదులుస్వీయములుగానికృష్ణసంబం
ధములుగానికావచ్చును. 'కిల' ఈఅవ్యయముప్రమాణ ప్రసి
ద్ధిని డెలుపును.

ప్రణయ=కోపముచే, అవలోకన=చూపులచే అనియు
నర్థము చెప్పకొన వచ్చును. 'యస్య' (అనుగ్రహత్) ఎవని
దయవలన అట్టిస్వభావమును (బొందిరోయని)

క॥ పలుకుల నగవుల నడవుల

నలుకల నవలోకనముల నాభీరవధూ

కులములమనములతాలిమి

కొలుకులు వదలించుఘనుని గొలచెద మదిలోన్,

శ్లో॥ మునిగణనృపవర్యసంకులేఽంతః

సదసి యుధిష్ఠిర రాజసూయ ఏషామ్

అర్హణ మభిషేద ఈక్షణీయో

మమ దృశి గోచర ఏష ఆవి రాత్మా.

10

అవః— సర్వజగద్రగపూజ్యః డగుశ్రీకృష్ణుః సామాన్యః డగుతనయందు అతారణకరుణః జూపుచు సంతకాలమున దర్శన మిచ్చుట తనభాగ్యమని భీష్ముఁడు భగవద్వాత్సల్యము నకు ముగ్ధుఁ డగుచున్నాఁడు.

టీక :— (యః = ఏమహానుభావుఁడు) యుధిష్ఠిరరాజసూయే = ధర్మజునిరాజసూయయాగమున, ముని, గణ, నృప, వర్య, సంకులే = ముని సమూహముచేతను, రాజశ్రేష్ఠులచేతను, నిండిన, అంతస్సదసి = సభామధ్యమున, ఏషామ్ = ఏమునిరాజన్యాదులలో, అర్హణమ్ = అగ్రీత్రాజను, అభిషేకపేదే = సొందెనో, సః = ఆ, ఏషః = ఈ, ఆత్మా = స్వాంతర్యామి యగుపరమాత్మ, ఈక్షణీయః = దర్శనీయుడై, మమ = నాకు, దృశి గోచరః = దృష్టివిషయమై, ఆవిః = ఎట్టయెదుట నున్నాఁడు (అహో = ఏమి నాఅదృష్టము!)

తాః— మునికులముచేతను రాజకులముచేతను నిండిన ధర్మజురాజసూయములో సభామధ్యమున సర్వవిధయోగ్య

తలచే ఏమహానుభావుఁ డగ్రపూజ నందెనో, ఆసర్వాంత
ర్యామి యగు పరమాత్మ కృష్ణరూపమున దర్శనీయుడై
నన్ననుగ్రహింప మరణకాలమున నాకంటికి గోచరించుచు
నెదుటనే యున్నాఁడు. ఏమి నాభాగ్యము !

విశేష:- 'అర్హణ' దీనినిజదువునపుడు 'అరహణ' అని
చదివినచో ఛందోవ్యత్యాసము రాదు. 'అపిమాషం మషం
కుర్యాత్ ఛందోభంగం న కారయేత్' అనికదా ! అభి
యుక్తోక్తి. ఏకాక్షరవ్యత్యాస మంతగాఁ బాటింపఁ దగనిది.

ఆవిః=ప్రకటోవర్తతే=ప్రత్యక్షమై యెదుటనున్నాఁడు.

ఆ॥ వె॥ మునులు నృపులుఁ జూడ మును ధర్మజునిసభా
మందిరమున యాగమండపమునఁ
జిత్రమహిమతోడఁ జెలు వొందుజగదాది
దేవుఁ డమరు నాడు దృష్టియందు.

శ్లో॥ త మిహ మహ మజం శరీరభాజాం
హృది హృది విష్ణిత మాత్మకల్పితానామ్
ప్రతిదృశ మివ నైకథాఽర్క మేకం
మమ ధిగతోఽస్మి విధూతభేదమోహాః.

11

అవ:- పరమాత్మ సర్వాంతర్యామి యైనచో స్థానభేద
ప్రయుక్తభేదము పరమాత్మయందూఁ బ్రాప్తింపదా ? అను
శంక రాఁగా సర్వప్రాణులయందున్నను సర్వత్ర యున్నపర

మాతృ యొక్కఁడే తద్రూపములందు భేద మేమాత్రము లేదని ప్రత్యక్షానుమానప్రమాణములచే నిరూపించుచు భీష్ముఁడు భగవంతుని బ్రార్థించుచున్నాఁడు.

టీక :— అహమ్ = నేను, విధూత, భేద, మోహః = పోయిన (భగవంతునియందలి స్థానగత మగు) భేదభ్రాంతి గలవాఁడనై, ప్రతిదృశమ్ = ప్రతిప్రాణిదృష్టియందు (తత్వాభిమానియై) న + ఏకథా = నైకథా = అనేకవిధములుగా నున్న, అర్కమ్ = సూర్యుని, ఏక మివ = ఒక్కనిని వలెనే, ఆత్మ, కల్పితానామ్ = తనచే సృజింపఁ బడిన, శరీరభాజామ్ = దేహ ధారులయొక్క, హృది, హృది = ప్రతిహృదయమునందు, వి + స్థితమ్ = (విస్థితమ్) వివిధరూపములతో నున్న, తమ్ = ఆఅంతర్యామి పరమాత్మను, ఇహ = ఇచ్చట (నాయెదుట) ఉన్న, అజమ్ = జననరహితుఁ డగుశ్రీకృష్ణుని, ఏకమ్ = ఒకనినిగానే (అభిన్నుని గానే) అధిగతః = తెలిసికొన్న వాఁడను, అస్మి = అగుచున్నాను.

తా:— నేను పరమాత్మయందు స్థానగతభేదభ్రాంతి లేనివాఁడనై ప్రతిప్రాణిదృష్టిలోను చక్షురభిమానియై బహు విధములఁ దోచుచుసూర్యుఁ డొక్కఁడే యైనట్లు తనచే సృజింపఁ బడినప్రాణులహృదయములందు వివిధరూపములతో గోచరించు అంతర్యామియు ఇచ్చట నాకన్నులకు దర్శన మిచ్చుచున్న శ్రీకృష్ణపరమాత్మయు నొక్కఁడే యని తెలిసికొనుచున్నాను. నెనే గాదు జ్ఞాను లెల్లరు నట్లే తెలిసికొనుచున్నారు.

విశేష:— ‘విధూతభేదమోహః’ ఇందలి ‘భేదమోహ’ శబ్దముపారిభాషికము. అర్థ మే.మన.

‘ఈశస్యా పూర్ణ తాజ్ఞానం విష్ణోరన్యస్య చేశతా

భేదస్తస్యావతారేషు జీవస్యేశత్వమేవచ తథాజీవత్వమీశస్య
జడాభేదస్తయో రపి । భేదమోహ ఇతి ప్రోక్తః ।

1. ఈశ్వరునియందు అపూర్ణతాజ్ఞానము,

2. ఈశ్వరునకు అన్యునకును నియామకత్వము,

3. పరమాత్మకు, అవతారములకును, అవతారము
లలో అవతారములకును పరస్పర భేదము గల దనుకొనుట,

4. జీవుని ఈశ్వరుఁ డనుకొనుట,

5. ఈశ్వరుని జీవుఁ డనుకొనుట,

6. జీవేశ్వరులకు జడములతో అభేదము,

పై ఆటింటికి ' భేదమోహ ' మని పేరు. విధూత-
త్రోసివేయుఁ బడిన, భేదమోహః=పైఁ బేర్కొనఁ బడినభేద
మోహము గలవాఁడనై అనియుఁ జెప్పికొనవచ్చును.

ఈ విషయమును సాధించుట కీక్రిందివిధముగా అను
మానరచనఁ గావించుకొనునది.

సర్వాంతర్యామి పరమాత్మా (పక్షము) స్వగతభేద
శూన్యః (సాధ్యము) చేతనత్వాత్ (హేతువు) తత్త్వాభిమాని
వత్ (సపక్షము) సర్వాంతర్యామియగుపరమాత్మ చేతనుఁడు
గనుక తత్త్వాభిమానిసూర్యునివలెనే స్వగతభేదము లేనివాఁడు.
అని తేలుచున్నది.

మ॥ ఒకనూర్యుండు సమస్తజీవులకుఁ దా
 నొక్కక్కఁడై తోఁచుచో
 లిక నేదేవుఁడు సర్వకాలము మహా
 లీలన్ నిజోత్పన్నజ
 న్యకదంబంబులహృత్సరోరుహములన్.
 నానావిధానూనరూ

పకుఁడై యొప్పుచు నుండు నట్టిహరి నేఁ
 బ్రార్థింతు శుద్ధుండనై.

శ్లో॥ క్షితిభర మవరోపితుం కురూణాం
 శ్వసన ఇవాస్మజ దక్షవంశవహ్నిమ్
 త మిమ మజ మనువ్రతార్తిహంఘ్రిం
 హృది పరిరభ్యజహామి మర్త్యనీడమ్.

12

అవః— జూదమే భూభారహరణనిమిత్త మనిప్రసిద్ధి
 యుండఁగా శ్రీకృష్ణుఁడు భూభార మడగించె నని చెప్పుట యె
 ట్లనుశంకకు సమాధాన మిచ్చుచు స్తోత్రఫలమును సూచించుచు
 స్వకర్తవ్యము నిందు నిరూపించుచున్నాఁడు.

టీక :— శ్వసనః = వాయువు, (వంశవహ్నిమ్) ఇవ = వెదురుల
 యందు (పరస్పరసంఘర్షమువలన) అగ్నిని వలె, (యః = ఏమహానుభావుడు)
 క్షితిభరమ్ = భూభారమును, అవరోపితుమ్ = దింపుటకు, కురూణామ్ =
 కారవులలో, అక్ష, వంశ, వహ్నిమ్ = జూదము అనెడు వెదురునిప్పును,
 (వెదురునిప్పు భగ్గు మనియొకమారే మండును) లేదా — జూద మనుపేర
 వంశములో నిప్పును, అస్పృజత్ = సృజించెనో (పెట్టెనో) అనువ్రత +
 ఆర్తి + హా + అంఘ్రిమ్ = ఆశ్రితులబాధలను నశింపఁజేయుపాద

షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నః డగు, కృష్ణే = శ్రీకృష్ణునియందును, ఆత్మానమ్ = అంతఃకరణమును, మనః, వాక్, దృష్టి, వృత్తిభిః = మనోవృత్తిచేత, వాగ్ద్వృత్తిచేత, నేత్రవృత్తిచేతన, ఆవేశ్య = ప్రవేశపెట్టి, సః = ఆభీష్మఁడు, అంతః శ్వాసః = ప్రాణాయాయముచే నిరోధింపఁబడినశ్వాసగలవాఁడై, ఉపారమత్ = యోగశక్తిచే భౌతికశరీరమును వీడెను.

తా:- పైరీతిగా భీష్మఁ డంతర్యామి యగుపరమాత్మ యందును బహిర్గతుఁ డగుశ్రీకృష్ణపరమాత్మయందును మనస్సును లగ్న మొనర్చి యోగశక్తిచే భౌతికదేహమును విసర్జించెను.

శ్లో॥ సంపద్యమాన మాజ్ఞాయ భీష్మం బ్రహ్మణి నిష్కలే
సర్వే బభూవు స్తే తూష్ణీం వయాంసీవ దినాత్యయే.

టీక :- తే = (ధర్మములవినవచ్చిన) వారు, సర్వే = అందఱును, భీష్మమ్ = భీష్ముని, నిష్కలే = షోడశకళారహిత మగు, లేదా - కర్మ సంబంధము లేని, బ్రహ్మణి = పరబ్రహ్మమునందు, సంపద్యమానమ్ = పొందియున్న వానినిగా, ఆజ్ఞాయ = తెలిసికొని, దిన - అత్యయే = సాయం కాలమున, వయాంసి, ఇవ = పక్షులవలె, తూష్ణీం బభూవుః = ఊరకుండిరి.

తా:- భీష్మునివలనధర్మములువినవచ్చినవా రెల్లఁగు భీష్మఁడు పరబ్రహ్మమును బొందినవిషయము నెఱింగినవారై జ్ఞానులు గాన శోకింపక సాయంకాలమునందలిపక్షులవలె ఊరకుండిరి.

విశే:- ' బ్రహ్మణి, సంపద్యమానమ్ ' మరణమునకు మున్నే బ్రహ్మయం దసంప్రజ్ఞాతసమాధిని జెంది తరువాత

మూలరూపమును బొందినవానినిగా అని భావము.

శ్లో॥ తత్ర దుందుభయో నేదు దేవగంధర్వవాదితాః
శశంసుః సాధవో బ్రహ్మ ఖాత్ పేతుః పుష్పవృష్టయః.

టీక :— హేబ్రహ్మన్ = ఓబ్రాహ్మణుడా (శౌనకా) తత్ర = అక్కడ, దేవగంధర్వవాదితాః = దేవతలచేగంధర్వులచే, వాయంపఁబడినవై, దుందుభయః = నగారాలు, నేదుః = మోగినవి, సాధవః = సజ్జనులు, శశంసుః = ప్రశంసించిరి, ఖాత్ = ఆకాశమునుండి, పుష్పవృష్టయః = పూలవానలు, పేతుః = పడినవి.

తా:— భీష్మునకు మోక్షము కలిగినందులకు ఆనందమును వెలిబుచ్చుచు దేవగంధర్వులు నగారాలు మ్రోగించిరి. సజ్జనులు ప్రశంసించిరి. ఆకాశమునుండి పూలవానలు కురిసినవి. పైశ్చోకంబులకు శ్రీహేతనార్యునివచనము.

న! అనియిట్లుమనోవాగ్దర్శనంబులం బరమాత్ముం డగు కృష్ణుని హృదయంబున నిలిపికొని నిశ్వాసంబుమాని నిరుపాధికం బయినవాసు దేవబ్రహ్మంబునందుఁ గలసినభీష్ముం జూచి సర్వజనంబులు దివసావసానంబున విహంగంబు లూరకయుండు తెఱంగున నుండిరి. దేవమానవవాదితంబులై దుందుభినిన దంబులు మొరసె. సాధుజనకీర్తనంబులు మెఱసెఁ గుసుమ వర్షంబులు గురిసె.

క॥ ఇది భీష్మస్తవరాజము

ముదమునఁ బఠియించి శ్రీయములఁ బడయఁగఁ గో

శ్రీ పూర్ణప్రజ్ఞ గ్రంథమాల

ముద్రణమునకు సిద్ధముగనున్న గ్రంథములు.

- 1 శతలక్షణి (వ్యాకరణ విమర్శగ్రంథము)
- 2 కావ్యలోకము (అలంకార గ్రంథము)
- 3 శ్రీ టీకాకృత్పదాష్టకము టీకాతాత్పర్య విశేషార్థసహితము
- 4 శ్రీ దశావతార స్తోత్రము (ఆంధ్ర) వివరణ సమేతము
- 5 భాగవతస్కంధసారము

ఇందు ప్రతి స్కంధమునుండి ఉద్భవములగు మాండు మాండు శ్లోకములకు విశేషార్థ తాత్పర్యములతో టీక వ్రాయబడినది. అర్థజ్ఞానపురస్సరముగా నిత్యపారాయణానుకూలము.

- 6 ముకుందమాల టీకాతాత్పర్యవిశేషార్థాంధ్ర పద్య సహితము
- 7 పామండ మతఖండనము (ఆంధ్రము)
- 8 త్రిపురసుందరీ స్తుతిః (టీకా తాత్పర్యసహితా)
- 9 కనకదుర్గాష్టకమ్ (టీకా తాత్పర్యసహితమ్)

—♦ ఆంధ్రీకృతనాటకములు ♦—

10 ప్రితిమానాటకము	12 చారుదత్తము
11 దూతవాక్యము	13 దూతాంగదము

—♦ కావ్యములు ♦—

14 గోవర్ధనసుభాషితములు	16 పుష్పభాణవిలాసము
15 విరక్తబుదము	17 హైమవతీవిలాసము

—♦ విక్రయమునకు సిద్ధముగా నున్న గ్రంథములు ♦—

1 శ్రీరామకళ్యాణము, (ప్రబంధము)	1-0-0
2 ఆంధ్రీకాదంబరి (పూర్వార్థము)	1-8-0
3 " (ఉత్తరార్థము)	1-0-0

4	ఆంధ్రకాదంబరి (భాగద్వయము క్యాలికోబైండు)	3-0-0
5	ద్విపదమేఘమాతము	1-0-0
6	కై కేయిసౌశీల్యము	1-0-0
7	ప్రతిజ్ఞాయశాగంధరాయణము	1-0-0
8	దూతఘటోత్కచము	0-6-0
9	ఉపాహరణము (ఆంధ్రప్రబంధము)	1-0-0
10	శ్రీపురుషోత్తమకైభవము ,,	0-12-0
11	శ్రీకృష్ణబోధ విజయము ,,	1-4-0
12	శ్రీకృష్ణతీర్థ విజయము (అమూల్యము)	
12	శ్రీవ్యాసరాయ విజయము	1-0-0
14	శ్రీవాదిరాజవిజయము	1-4-0
15	శ్రీరాఘవేంద్ర విజయము (ప్రబంధము)	1-0-0
16	శ్రీకృష్ణతీర్థవిజయము ప్రథమభాగము	1-4-0
17	డిటో ద్వితీయభాగము 1-4-0 డిటో తృతీయభాగము	1-4-0
19	ప్రాతఃస్మరణీయరమేశస్తుతి సీతాత్పర్య విశేషార్థాంధ్రపద్యసహితము	0-2-0
20	శ్రీరాఘవేంద్రస్తోత్రము (అమూల్యము)	
21	శ్రీజయతీర్థస్తోత్రము (సీతాత్పర్యగ్యాదికము)	0-8-0
22	ద్వాదశస్తోత్రము (పూర్వార్థము, ఉత్తరార్థము) (సీతాత్పర్య విశేషార్థపద్యమవాదము)	1-4-0
23	డిటో (పూర్వార్థము)	1-0-0
24	డిటో (ఉత్తరార్థము)	0-8-0
25	ఆత్మసమర్పణము	1-0-0
26	శ్రీపురుషోత్తమకైభవమ్ (సంస్కృతమ్)	0-12-0
27	రామాష్టకమ్ (సాశ్వధాటి) ,,	0-4-0
28	మంగళాదినివసంహాష్టకమ్ ,,	0-1-0
29	మంత్రాలయమహిమాభివర్ణనమ్ ,,	0-1-0
30	శ్రీసత్యధ్యానగురుస్మృతిః ,,	0-4-
31	శ్రీకనకదుర్గాష్టకమ్ ,,	0-1-